

Ewelina Flatow

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

eflatow@gmail.com

PROBLEMATYKA HOMOSEKSUALIZMU W WYBRANYCH PODRĘCZNIKACH I PUBLIKACJACH Z ZAKRESU EDUKACJI SEKSUALNEJ

Streszczenie

Homoseksualizm, obecny już od starożytności w przekazach historycznych, literaturze, kodeksach prawnych, zawsze stanowił przedmiot społecznych dyskusji i ocen oscylujących między tolerancją a rygoryzmem. Szczególnie istotny, z punktu widzenia praktyki pedagogicznej, a więc i kształtowania postaw wobec orientacji homoseksualnej, jest sposób przedstawienia homoseksualizmu w podręcznikach i publikacjach seksuologicznych. Artykuł jest próbą analizy wybranych podręczników i publikacji z zakresu edukacji seksualnej pod względem rzetelności informacji na temat homoseksualizmu (treść, forma, kontekst) oraz uwidaczniających się przez ich pryzmat postaw.

Słowa kluczowe: *orientacja homoseksualna, edukacja seksualna, publikacje seksuologiczne, wychowanie do życia w rodzinie, promocja zdrowia seksualnego*

THE HOMOSEXUALITY IN SELECTED SEX EDUCATION BOOKS AND PUBLICATIONS

Abstract

Homosexuality has been present in literature and legal regulations since antiquity and has always been a subject of social discussions and judgment varying from tolerance and rigorism. The way homosexuality is presented in books and sexology publications is especially important in relation to education and forming attitudes towards homosexuality. This paper is an attempt to analyze the content of selected books and publications on sexual education with regard to reliability of

---

presented information about homosexuality (content, form, context) and attitudes they reflect.

Key words: homosexual orientation, sexual education, sexology publications, sexual health promotion

Ewelina Flatow

PROBLEMATYKA HOMOSEKSUALIZMU W WYBRANYCH PODRĘCZNIKACH I PUBLIKACJACH Z ZAKRESU EDUKACJI SEKSUALNEJ

EDUKACJA SEKSUALNA W POLSCE – UJĘCIE HISTORYCZNE I STAN AKTUALNY

Analizę problematyki homoseksualizmu w wybranych publikacjach seksuologicznych i podręcznikach w zakresie edukacji seksualnej poprzedzi historyczne ujęcie wychowania seksualnego oraz jego modeli w Europie i w Polsce na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat. Sam termin wychowanie seksualne został dookreślony i zaistniał w działalności edukacyjnej w szkołach w Wielkiej Brytanii i Szwecji w latach 40-ych zeszłego stulecia. Jak pisze M. Chomczyńska-Miliszkievicz, mimo nie zawsze identycznych rozwiązań szczegółowych, większość krajów europejskich dość szybko uporała się z wypracowaniem formalnych ram szkolnej edukacji seksualnej (Chomczyńska-Miliszkievicz, 2002). Proces ten wymagał krystalizacji wartości i założeń leżących u podstaw konkretnych wariantów edukacji seksualnej, co miało swoje odzwierciedlenie w konstruowanych programach i podręcznikach. Starannie wypracowywane ramy edukacyjne składają się na filozofię wychowania seksualnego, co determinuje jego program, cele, a nawet nazwę. Nie można analizować tego w oderwaniu od tradycji kulturowej danego kraju, od dominującego systemu wartości, ale i rządzącej opcji politycznej. Najlepiej świadczy o tym ewolucja wychowania seksualnego w polskiej szkole na przestrzeni kilkudziesięciu lat, kiedy momenty zmian pokrywały się w czasie z przełomami politycznymi. Według M. Chomczyńskiej-Miliszkievicz, to właśnie polityczność staje się wspólnym mianownikiem modeli edukacji seksualnej w Europie (Chomczyńska-

---

Miliszkievicz, 2002). Jest to zjawisko o tyle niebezpieczne, że dziedzina taka wymaga przecież nie tylko odideologizowania, ale również długofalowych, konsekwentnych, poddawanych ewaluacji działań. Nie powinna zatem być dostosowana do zmiennego politycznego dyskursu, gdyż wiąże się to z ideologizacją i permanentnymi przewartościowaniami. Jest to niekorzystne także ze względu na pluralizm i niespójność przekazów docierających do odbiorcy z pozaedukacyjnych źródeł. „Na mocy przenikania się światów edukacji i polityki, a więc światów społecznych i kulturowych znaczeń, edukacja seksualna wpisuje się w ciąg przewrotów dominujących dyskursów i ulega kolejnym, niekiedy zasadniczym przemianom” (Chomczyńska-Miliszkievicz, 2002; por. Dudziak, 1999). Przemiany te uwidaczniają się w toku chronologicznej analizy modeli wychowania seksualnego w Polsce oraz współistniejących z nimi rozwiązań metodyczno - organizacyjnych.

Początki dyskusji na temat szkolnej edukacji seksualnej zauważalne były w latach 50-ych XX wieku, w momencie pojawienia się pierwszych empirycznych studiów nad wychowawczymi aspektami funkcjonowania seksualnego. Chodzi o przełomowe badania Malewskiej, których uwieńczeniem była publikacja „KULTUROWE I PSYCHOSPOŁECZNE DETERMINANTY WYCHOWANIA SEKSUALNEGO” z 1967 roku. Pierwszy zarys koncepcji programowej przedmiotu opracował w 1961 roku A.Jaczewski, a zwiastunem szkolnej edukacji seksualnej w Polsce okazała się działalność Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa (w późniejszym okresie: Towarzystwa Rozwoju Rodziny) i jego liczne publikacje (por. Chomczyńska- Miliszkievicz, 2002; Hendler, 2005; Izdebski, Ostrowska, 2003). Pierwsze projekty w ramach wychowania seksualnego pojawiły się w polskiej szkole w 1968 roku. Wówczas, wykorzystując lekcje biologii, języka polskiego i godzin wychowawczych, omawiano anatomiczno-fizjologiczne podstawy życia seksualnego oraz zagadnienia związane z rodzicielstwem, małżeństwem, przyjaźnią. W 1973 roku nastąpiła zmiana w kilku kwestiach. Został wprowadzony przedmiot nieobligatoryjny „przysposobienie do życia w rodzinie socjalistycznej”. Objął on końcowe klasy szkoły średniej, treściowo zaś skłaniał się ku modelowi przygotowania do życia w rodzinie i małżeństwie (Izdebski, Ostrowska, 2003; por. Pauluk, 2005)¹. Podejmowane tematy

---

1

Działalność edukacyjną w zakresie wychowania seksualnego analizować można przez pryzmat modeli, wyróżnionych ze względu na założone cele, treści oraz metody. M. Kozakiewicz wyodrębnia następujące modele:

---

koncentrowały się na świadomym macierzyństwie i ojcostwie, antykoncepcji, organizacji i fazach życia rodzinnego. W 1981 roku wycofano wychowanie seksualne w formie odrębnego przedmiotu, jako ekwiwalent przeznaczając na tę tematykę godziny wychowawcze (w klasach V-VIII szkoły podstawowej i na wszystkich poziomach szkoły ponadpodstawowej). Dalsza ewolucja kształtu edukacji seksualnej w polskiej szkole wiązała się ze zmianami w płaszczyźnie politycznej i światopoglądowej, czego realnym przejawem były modyfikacje ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z dnia 7.01.1997r.). Artykuł 4. p. 2. powyższej ustawy z 1993 roku zobowiązał Ministra Edukacji Narodowej do ustalenia szczegółowego programu nauczania seksualnego. Zgodnie z jej literą do programu wprowadzono „wiedzę o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji” (por. MEN, 2001). W tym okresie zagadnienia te przekazywane były w ramach przedmiotu „wiedza o życiu seksualnym człowieka”, a odpowiedzialność za jego realizację została powierzona wychowawcom klas. Stan taki zmienił się szybko, bo w 1998 roku wraz ze zmianą rządu i zmianą zapisów „ustawy o planowaniu rodziny...”, pod wpływem której modyfikacji uległa po raz kolejny nazwa przedmiotu. Do dnia dzisiejszego realizowany jest przedmiot „wychowanie do życia w rodzinie”, którego ramy treściowe określa „Rozporządzenie w sprawie treści programowych” z 2002 roku (wcześniej: z 1999 roku)². Na potrzeby sprawnej realizacji założeń programowych

-
- wychowanie populacyjne, które skupia się na problemie prokreacji (nurt antynatalistyczny i opozycyjny – pronatalistyczny)
  - czyste wychowanie seksualne, traktowane autonomicznie, w oderwaniu od małżeństwa i rodziny, w którym przekazuje się wiedzę na temat bezpiecznych i sprawdzonych form uzyskiwania satysfakcji erotycznej
  - wychowanie do więzi międzyludzkich, które jest połączeniem czystego wychowania seksualnego z kształtowaniem humanistycznych postaw wobec drugiej płci, takich jak tolerancja, równouprawnienie, odpowiedzialność
  - przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie, które wiąże się z przygotowaniem do pełnienia przyszłych ról małżeńskich i rodzicielskich, aksjologicznie uznawanych za cel nadrzędny życia ludzkiego (Kozakiewicz, 1986; por. Chomczyńska-Miliszkievicz, 2002; Turos, 2004). Chomczyńska-Miliszkievicz wyodrębnia model: informacyjno-biologiczny, zdrowotno - medyczny, społeczno - psychologiczny i religijno - moralny (Chomczyńska-Miliszkievicz, 1996).

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego z dnia 15.02.1999 r. (DZ. U. NR 14, poz.. 129)./ Rozporządzenie MEN w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości

---

---

powołano wojewódzkich konsultantów, będących przedstawicielami MEN, a w 2001 roku w ramach serii wydawniczej „Biblioteczka Reformy” opracowano zeszyt pt.: „O WYCHOWANIU DO ŻYCIA W RODZINIE”. Zamieszczono w nim cele, podstawę programową oraz zatwierdzoną przez MEN listę pomocy dydaktycznych i podręczników. Na bazie rozporządzenia z 2002 roku³ zajęcia w ramach „wychowania do życia w rodzinie” są realizowane w trybie nieobligatoryjnym w klasach V i VI szkoły podstawowej, w gimnazjum i szkołach ponadgimnazjalnych w wymiarze 14 godzin rocznie. Pisemną zgodę na udział dziecka w zajęciach wyrazić muszą, po uprzednim spotkaniu informacyjnym, rodzice (po uzyskaniu pełnoletności - sami uczniowie). W praktyce, jak wynika z badań, nie wszystkie szkoły wywiązują się z realizacji zajęć „wychowanie do życia w rodzinie”, co jest jednak odrębnym problemem, wykraczającym poza ramy tego opracowania (por. Hendler, 2005; Izdebski, 2006; Izdebski, Ostrowska, 2003; Woynarowska, Szymańska, Mazur, 1999).

HOMOSEKSUALIZM W WYBRANYCH PUBLIKACJACH Z ZAKRESU EDUKACJI SEKSUALNEJ I PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH

Homoseksualizm pojawił się stosunkowo wcześnie w publikacjach z zakresu wychowania seksualnego, w momencie kiedy nie funkcjonowało ono jako odrębny przedmiot szkolny. Przykładowo C. Bibby wymienia homoseksualizm, jako jeden z „*problemów seksualnych w szkole*”. Pisze o nim jak o zboczeniu (co zważając na rok publikacji: lata 40., nie dziwi), podkreślając jednocześnie, że „*słowo zboczenie nie wyraża tutaj oceny moralnej*”. Podejmuje on głównie zagadnienie homoseksualizmu przejściowego (w okresie dojrzewania), homoseksualizmu środowiskowego (w zakładach karnych i internatach), a także platonicznych homoseksualnych związków w szkołach żeńskich. Kładzie nacisk na roztropne postępowanie wychowawcy w przypadku stwierdzenia skłonności homoseksualnych u wychowanków, odcinając się jednocześnie od moralnego potępienia tego zjawiska (Bibby, 1961).

---

rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawach programowych kształcenia ogólnego z dnia 12. 08.1999 r. (Dz. U. NR 67, poz. 756).

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U nr 14, poz. 129).

W 1973 roku M. Kozakiewicz, w publikacji z zakresu wychowania seksualnego podkreśla, że homoseksualizm jest jednym z zagadnień, które pozostaje przemilczane w ramach edukacji seksualnej w krajach europejskich. Definiuje on homoseksualizm, jako „*pociąg seksualny lub aktywność seksualną wobec osobników tej samej płci*” (Kozakiewicz, 1979, s.208), wspominając też o możliwości pojawienia się homoseksualizmu przejściowego - pubertalnego. W podrozdziale o „KATASTROFACH SEKSUALNYCH W ŻYCIU RODZIN”, omawia dylematy związane z ujawnieniem skłonności homoseksualnych przez dziecko. Zalecenia skierowane do rodziców formułowane są tu ostrożnie i w tonie dalekim od moralnego osądu: „*w każdej sytuacji rodzice nie powinni potępiać syna, oskarżać go o rozpustę, chorobę psychiczną itd., gdyż homoseksualizm sam w sobie nie jest chorobą psychiczną, choć nieraz stowarzysza się z zaburzeniami emocjonalnymi. Jest on wprawdzie poważnym zaburzeniem psychoseksualnej osobowości człowieka, ale dopiero tępiący, szykanowany i zmuszany do schodzenia w podziemie może doprowadzić do choroby psychicznej. Przeciwnie, rodzice powinni otoczyć syna serdecznością i zrozumieniem dla jego problemów (...). Choć dla wielu ludzi myślących konserwatywnie wyda się to gorszące, uważam że we wszystkich przypadkach, kiedy homoseksualisty, mimo starań specjalistów nie udało się wyleczyć, optymalnym społecznie i jednostkowo wyjściem byłoby tworzenie przez nich względnie trwałych par czy stadeł, które by się cieszyły tolerancją rodziny i otoczenia społecznego (...)*” (Kozakiewicz, 1979).

Obszerny rozdział zatytułowany „SKŁONNOŚCI HOMOSEKSUALNE” pojawia się w książce A. Jaczewskiego, którą on sam klasyfikuje jako publikację z „natury uświadamiających” i kieruje do nastolatków (Jaczewski, 1989). Znaleźć tu można statystyki dotyczące częstotliwości występowania skłonności homoseksualnych, w których autor powołuje się na słynny Raport Kinseya. Zostają tu również poruszone kwestie związane z genezą orientacji homoseksualnej oraz zagadnienia poradnictwa i terapii seksuologicznej. Autor, wykluczając homoseksualizm z obszaru zjawisk patologicznych, bardzo wyraźnie zaprzecza tezę o jego wolicjonalnym charakterze. W wielu miejscach podejmuje wątek tolerancji i akceptacji społecznej dla osób zorientowanych homoseksualnie: „*jeżeli bowiem są ludzie, którzy rodzą się homoseksualistami i nic nie jest w stanie ich zmienić, trzeba przyjąć, że muszą być*

---

oni akceptowani przez społeczeństwo. Nie należy ich uważać za chorych i próbować leczyć czy zmieniać, ponieważ byłoby to bezskuteczne; trzeba zostawić ich w spokoju” (Jaczewski, 1989).

W ślad za pierwszymi publikacjami poruszającymi kwestię homoseksualizmu, coraz częściej pojawia się ona także w obrębie szkolnej edukacji seksualnej. W obowiązującym po 1981 roku podręczniku do przedmiotu „przysposobienie do życia w rodzinie”, sprawa homoseksualizmu przedstawiana jest w rozdziale o „NIETYPOWYCH ZACHOWANIACH SEKSUALNYCH”, z naciskiem na aspekt historyczny oraz ryzyko uwiedzenia (Sokoluk, Andziak, Trawińska, 1987). Jest to ujęcie pozbawione rygorystycznego, potępiającego osądu, przeciwnie - sugerujące tolerancję w ocenie tej skłonności. W owym podręczniku, autorstwa W. Sokoluk, D. Andziak i M. Trawińskiej, czytamy *„homoseksualizm (...) polega nie tylko na poszukiwaniu osoby własnej płci, jako partnera seksualnego (w wąskim znaczeniu), ale również na wiązaniu się z nią uczuciowo. Homoseksualiści tworzą - a przynajmniej pragną tworzyć - związki analogiczne do heteroseksualnych z tą jedną różnicą, że ze względu na ograniczone możliwości wyboru partnera nie zawsze im się udaje (...). Dlatego pomoc ludziom o skłonnościach homoseksualnych polega raczej na umożliwieniu im adaptacji społecznej po to, aby jak każdy człowiek mogli realizować się w innych pozaseksualnych wymiarach swojego życia, niezależnie od prywatnych, bądź co bądź, upodobań w dziedzinie seksualnej”* (Sokoluk, Andziak, Trawińska, 1987, s. 217 – 219).

Aspekt psychologiczny trudności związanych z orientacją homoseksualną, autodiagnozowaną zbyt pochopnie przez klientów gabinetów seksuologicznych, zostaje zakreślony w nieco późniejszym (z roku 1987) podręczniku, rekomendowanym przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania. Pozycja „PRZYSPOSOBIENIE DO ŻYCIA W RODZINIE” podejmuje wątek homoseksualizmu w podrozdziale „NIETYPOWE PROBLEMY SEKSUALNE MŁODZIEŻY W SZCZEGÓLNYCH SYTUACJACH ŻYCIOWYCH” (Kozakiewicz, Lew-Starowicz, 1987, s.134-147). Oprócz jednoznacznego i wyraźnego stwierdzenia, że *„homoseksualizm nie jest traktowany jako dewiacja”*, pojawia się tu również zalecenie skierowane do rodziców i edukatorów: *„wychowanie seksualne powinno podkreślać nie chorobowy charakter homoseksualizmu, potrzebę akceptacji tej formy*

---

zachowań, a szanse zmiany w przypadku homoseksualizmu – jako wyraz mechanizmu obronnego, zastępczego” (Kozakiewicz, Lew-Starowicz, 1987, s.140).

HOMOSEKSUALIZM WE WSPÓŁCZESNEJ SZKOLE

Obowiązująca współcześnie podstawa programowa kształcenia ogólnego (Dz.U nr 14, poz. 129)⁴ podkreśla konieczność podjęcia kwestii homoseksualizmu na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym. Sugerowane są następujące zagadnienia: *„zakłócenia i trudności w osiągnięciu tożsamości płciowej, brak akceptacji własnej płci. Lęki homoseksualne a rzeczywiste skłonności homoseksualne; przyczyny. Możliwości pomocy w pokonywaniu trudności związanych z tożsamością płciową.”* Dla poziomu ponadgimnazjalnego wymagania treściowe brzmią już nieco bardziej lakonicznie: *„Zjawisko homoseksualizmu. Przyczyny. Możliwości pomocy”* (por. MEN, 2001, s.21, 28).

Ten sposób ujęcia problemu zdaje się podkreślać jego rangę. Z drugiej jednak strony zestawienie homoseksualizmu z wyrażeniami „lęki, trudności, możliwości pomocy”, zawiera sugestię o konieczności działań pomocowych, naprawczych. Dodatkowo, nieuprawnione jest identyfikowanie homoseksualizmu z zaburzeniami w osiągnięciu tożsamości płciowej, bowiem według ICD-10, opracowanej w [1992](#) roku przez [Światową Organizację Zdrowia](#), żadna orientacja seksualna (a więc i homoseksualna) sama w sobie nie powinna być traktowana jako zaburzenie. Z orientacją seksualną mogą się wiązać rozmaite zaburzenia, głównie wynikające z problemów rozwojowych i akceptacji własnej seksualności. Wśród nich można wskazać: zaburzenie dojrzewania seksualnego, orientację seksualną niezgodną z ego (egodystoniczną), czy zaburzenie związków seksualnych, co czyni orientację seksualną sprawą wobec nich drugorzędną (Pużyński 1993, por. Biedroń, Abramowicz, 2007; Gapik, 1998; Lew – Starowicz, 1999).

W 1973 roku American Psychiatric Association usunęła nazwę homoseksualizm z nomenklatury psychiatrycznej, uznając tym samym, że nie jest on chorobą ale specyficznym zachowaniem w ramach normy seksualnej (Weinberg, 1991; por. Obuchowska, Jaczewski, 2002).

---

⁴ W momencie podejmowanie tej tematyki przez autorkę

Wymogi treściowe zawarte w podstawie programowej, decydują w dużej mierze o pomocach i podręcznikach do realizacji przedmiotu „wychowanie do życia w rodzinie”. W rozważaniach nad kształtem edukacji seksualnej w Polsce spotkać się można z opinią, iż są to treści indoktrynacyjne, pozostające w sprzeczności ze stanem nauki i standardami określanymi przez gremia międzynarodowe, takie jak chociażby WHO (Chomczyńska-Miliszkiwicz, 2002, por. Biedroń, Abramowicz, 2007). Homoseksualizm poddany jest tu w wielu przypadkach ocenie, która wiąże się z zestawieniem miłości w związkach homo – i heteroseksualnych. W podręcznikach do edukacji seksualnej pojawia się sugestia o dopuszczalności jedynie seksu małżeńskiego, przy podkreśleniu jego prokreacyjnego kierunku, co jest równoznaczne z negacją wszelkiej aktywności wśród osób nie - heteroseksualnych. Przykładem może być fragment podręcznika K. Ostrowskiej i M. Rysia, gdzie w rozdziale o miłości małżeńskiej czytamy, że jest to *„miłość prawdziwie ludzka (...), a płciowość staje się osobowa i w pełni ludzka dopiero wtedy, gdy zostaje włączona w relację między osobami, we wzajemny dar mężczyzny i kobiety, który jest całkowity i nieograniczony w czasie”* (Ostrowska, Ryś, 1997, s.135). Łączy się to dodatkowo z gloryfikacją małżeństwa i wielodzietności, jako form wypełnienia obowiązku społecznego, a nawet patriotycznego. Tokarczuk jest w swych ocenach jeszcze bardziej skrajna, gdyż oprócz uznania homoseksualizmu za dewiację, stwierdza, że *„człowiek wchodząc w związki homoseksualne, narusza nie tylko zasady życia społecznego, lecz także prawidłowość fizjologicznej misji człowieka, jaką jest prokreacja”* (Tokarczuk, za: Biedroń, Abramowicz, 2007, s. 54). Rangę funkcji prokreacyjnej i ryzyko związane z niedostatecznym jej wypełnianiem podkreślają M., W. Grabowscy: *„istota popędu płciowego polega na tym, że służy on przekazywaniu życia w związku dwojga ludzi połączonych ze sobą głęboką więzią. Jeśli pominięty zostanie któryś z tych aspektów współżycia seksualnego, co dzieje się na przykład wtedy gdy współżycie podejmuje się dla chwilowej przyjemności seksualnej, staje się ono karykaturą, prowadzi do frustracji, oziębłości, nawet impotencji”* (Grabowscy, 1999, s.110).

Przytoczony powyżej fragment wpisuje się w oparty na strachu model edukacyjny. Takie ujęcie jest nie tylko niezgodne ze stanowiskiem seksuologii, lecz dodatkowo podważa wyodrębnioną przez socjologów seksualną funkcję rodziny

---

(Tyszka, 2001; por. Tyszka, Wachowiak, 1997). Nie ma tu miejsca na związki kohabiacyjne, a tym bardziej na prawnie nieusankcjonowane i nienastawione na prokreację (a nawet na wychowanie) związki jedнопłciowe. W innych podręcznikach pojawiają się stwierdzenia: „*miłość uczuciowa jest rodzajem głębokiej emocji związanej z całym człowiekiem drugiej płci (...). Kiedy mówimy o współżyciu płciowym potrzeba dwóch osób płci przeciwnej*” (Grabowscy, 1999, s.88). Miłość obupłciowa jest tu ujęta w formę wzoru, a związana z nią prokreacja stanowi nadrzędny cel ludzkiego istnienia: „*na świecie po to są dziewczyny i chłopcy aby mogli się wzajemnie uzupełniać, dopełniać, jednoczyć w miłości tworząc wspólną życie oraz przekazując życie dzieciom*” (Kwiek, Nowak, 1994, s. 65). Skoro w dodatku propaguje się czystość przedmałżeńską (przykładowo w książce Kwiek znaleźć można rozdział „wychowanie dzieci do wstydlivosti i czystości”), a osoby homoseksualne w świetle obecnego polskiego prawa związków małżeńskich realizować tradycyjny podział ról i obowiązków rodzinnych. W wielu podręcznikach podział ten akcentowany jest nad wyraz silnie, co oddala je od postulatów równouprawnienia realizowanych w programach „wrażliwych na kulturową tożsamość płci” (*gender sensitive*) oraz „odpowiednich ze względu na płeć” (*gender appropriate*) (por. Węgrzycka-Giluń, 2004, 2005).

W części analizowanych podręczników widoczne jest zniekształcenie informacji, które nie może być uzasadnione żadnymi względami, tym bardziej ideologicznymi. Prawo dostępu do wiedzy przedstawionej w sposób rzetelny, transparentny ideologicznie, wymagający od odbiorcy krytycyzmu, znajdujemy w Karcie Praw Seksualnych i Reprodukcyjnych Międzynarodowej Federacji Planowania Rodzicielstwa, która powinna mieć swoje zastosowanie w praktyce edukacyjnej (Kasperek, Piorunek, 2001). Trybunał Praw Człowieka orzeka, że „państwo wywiązując się ze swoich funkcji w zakresie nauczania i edukacji musi dbać o to, by informacje lub wiedza zawarta w programie były przekazywane w sposób obiektywny i w ujęciu pluralistycznym. Państwu nie wolno prowadzić indoktrynacji, którą można by było uznać za naruszającą przekonania religijne lub filozoficzne rodziców ” (Lider, 1997). Z przytoczonych w tej analizie fragmentów wynika, iż część podręczników wymogów powyższych nie spełnia. Sprawa homoseksualizmu jest tu przedstawiana przez pryzmat nauki Kościoła (z odróżnieniem skłonności od czynów). W wielu

---

---

podręcznikach homoseksualizm pozostaje na uboczu głównych rozważań o miłości, potrzebie seksualnej (według M. Kwiek: „z płciowością ludzką jest związany popęd płciowy umożliwiający skłanianie się osób odmiennej płci ku sobie. Jest to energia, która podporządkowana woli i rozumowi, ma służyć miłości i przekazywaniu życia”) i szczęściu osobistym (M., W. Grabowscy piszą: „u podstaw chodzenia ze sobą leży naturalny pociąg do przebywania razem z osobą płci odmiennej”).

Odnaleźć można fragmenty podręczników, które jakby tkwiąc w XIX wieku (wówczas to bowiem uznawano jeszcze homoseksualizm za grzech, zwyrodnienie, rebelię przeciw Bogu) pozostają w sprzeczności ze stanowiskiem współczesnej seksuologii: „jednym z najbardziej znanych zaburzeń w przeżywaniu swojej płciowości jest homoseksualizm. Naturalnym nastawieniem psychoseksualnym jest pociąg do płci odmiennej, czyli nastawienie heteroseksualne. Jedynie ono pozwala łączyć we współżyciu seksualnym oba jego aspekty - tworzenie trwałej, głębokiej więzi między dwojgiem kochających się ludzi oraz przekazywanie życia” (Grabowscy, 1999, s.116). W innym podręczniku lęk przed homoseksualizmem powiązany zostaje z naturalnymi problemami i dylematami okresu adolescencji: „młody człowiek odczuwa czasami niepokój czy dojrzewanie przebiega prawidłowo. Dotyczy to szczególnie sfery seksualnej. Trzeba wiedzieć o najczęściej występujących zaburzeniach aby umieć odróżnić patologię od tego, co jest normalne (...). Homoseksualizm to zaburzenie popędu płciowego, wyrażające się w kierowaniu pożądania seksualnego do osób tej samej płci. Zjawisko to występuje zarówno u mężczyzn, jak i kobiet. W przypadku kobiet nosi nazwę miłości lesbijskiej. Przyczyny tego zaburzenia tkwią w nieprawidłowo ukształtowanej osobowości, co może się wiązać ze źle funkcjonującym układem rodzinnym lub zaburzeniami hormonalnymi w okresie płodowym. Nakłanianie nieletnich do kontaktów homoseksualnych jest sądownie karalne” (Król, 1996, s.179). W tym fragmencie obok obłożenia homoseksualizmu etykietą zaburzenia pojawia się zestawienie zdawkowych na jego temat informacji z opisem przestępstwa pedofilijnego, co uznać można za niedopuszczalną manipulację. Nie można wyrokować o tym, że jest to zabieg świadomy, lecz schemat „homoseksualista-pedofil” pokutuje w myśleniu dużej części społeczeństwa. Podobny schemat odnajdujemy w podręczniku „DORASTANIE DO MIŁOŚCI”: „niekiedy zdarza się, że popęd płciowy jest niewłaściwie ukierunkowany.

Niekiedy przy jego uaktualnianiu (działaniu) ma się do czynienia z jednym z następujących zbroczeń: homoseksualizm (pederastia, miłość lesbijska), ekshibicjonizm, zoofilia, nekrofilia, masochizm” (Kwiek, Nowak, 1994, s. 66).

W części analizowanych podręczników informacje na temat homoseksualizmu prezentowane są w sposób wybiórczy. Przykładem jest sugerowanie promiskuityzmu, jako cechy nierozzerwalnie z tą orientacją związanej. I tak, w programie nauczania „ZANIM WYBIERZESZ” M.W. Grabowscy, jako zagadnienie do uczniowskiej pracy proponują zbadać: „co statystyka mówi o trwałości międzyludzkich więzi opartych na relacji hetero- i homoseksualnej?” (Grabowscy, 1999b, s. 74). W przygotowanym przez tych autorów podręczniku znajdujemy rozwiązanie, które w domyśle ma być podane uczniom, jako prawidłowe rozstrzygnięcie tej kwestii: „*powstające na podłożu homoseksualnym pary cechuje duża nietrwałość. Normalnie wśród par homoseksualnych są bardzo silne napięcia i nerwice z powodu zazdrości, a zupełnym wyjątkiem są związki trwające całe życie. Homoseksualiści i lesbijki mają w ciągu życia według różnych doniesień od kilkudziesięciu do kilkuset, a nawet do kilku tysięcy różnych partnerów. Nieraz w ciągu jednego dnia liczba kontaktów seksualnych z różnymi osobami sięga kilkunastu*” (Grabowscy, 1999a, s.117). Stwierdzenie „według różnych doniesień” jest typowym przykładem jednostronnej argumentacji, która oddziałuje dzięki powoływaniu się na nieokreślone źródła i autorytety moralne i naukowe (por. Chomczyńska-Miliszkievicz, 2002). M.W. Grabowscy, posługując się tym wybiegiem, piszą o kilku tysiącach partnerów seksualnych w relacjach homoseksualnych, podczas gdy według innych autorów homoseksualiści mogą, ale nie muszą przejawiać zachowania promiskuitywne. Jeśli już sytuacja taka występuje, to wynika nierzadko z presji społecznej i chęci ukrycia nieakceptowanej przez otoczenie relacji. Dodatkowo wiązać się może z brakiem motywacji prokreacyjnej oraz brakiem usankcjonowanych prawnie rozwiązań sprzyjających trwałości związku (statystyki dotyczące kontaktów homoseksualnych: zob. Izdebski, Walendzik, 2000; Dulko, Imieliński, 1998; Lew-Starowicz, 1995, 1999).

W analizie podręczników i programów z zakresu edukacji seksualnej naświetlony jest również problem HIV/AIDS. Od konstatacji o rozwiązłości osób homoseksualnych autorzy przechodzą w linii prostej do stwierdzeń o

---

---

zwielokrotnionym w tej grupie ryzyku zakażenia wirusem HIV: „*wirus najczęściej jest przekazywany drogą kontaktów seksualnych z zarażonymi osobami, szczególnie w wypadku kontaktów homoseksualnych (wtedy zdarza się najwięcej okazji sprzyjających uszkodzeniu błony śluzowej, drobnym zadrapaniom, skaleczeniom). Szansę zarażenia zwiększa fakt, że homoseksualiści mają najczęściej kontakt z bardzo wieloma partnerami*” (Grabowscy, 1999a, s.120-121). Uwypuklenie związków HIV z aktywnością homoseksualną, a nie określonym stylem i technikami współżycia przywołuje na myśl czasy, kiedy zakażenie HIV kojarzone było tylko i wyłącznie z osobami homoseksualnymi jako jednorodną i wąską grupą ryzyka ⁵ (por. Godlewski, 1998; Konieczny, Sokoluk, 2005).

Stanowisko takie demitologizują w swym podręczniku Z. Lew-Starowicz i K. Szczerba: „*pierwsze przypadki choroby rozpoznano w 1981 roku w Los Angeles u pięciu homoseksualistów i dlatego przez pewien czas błędnie sądzono, że choroba dotyczy przede wszystkim osób zorientowanych homoseksualnie. (...) Średnio 1/100 kontaktów z seropozytywnym nosicielem wirusa HIV kończy się zarażeniem. Według najnowszych danych ponad 70% dotyczy kontaktów heteroseksualnych, a 15% homoseksualnych*” (Lew- Starowicz, Szczerba, 1995, s. 162-163).

PROBLEMATYKA HOMOSEKSUALIZMU WE WSPÓŁCZESNEJ SZKOLE – PRZYKŁADY Z DWÓCH BIEGUNÓW

W części programów i podręczników zatwierdzonych w 2001 roku przez MEN homoseksualizm przedstawiany jest jako zaburzenie, podlegające wyborom i możliwe do „wyleczenia”. Oczywiście nie dotyczy to wszystkich rekomendowanych przez MEN podręczników. Przykładowo w pozycji K. Szczerby i Z. Lew-Starowicza, sprawa homoseksualizmu przedstawiona jest obszernie, obiektywnie, zgodnie ze stanem wiedzy na ten temat. Autorzy piszą bowiem, że „*homoseksualizm jest to*

---

⁵

Nazwa choroby AIDS została ustalona w 1982 roku. Wcześniej nazywano ją *gay plaque* (plaga homoseksualistów), *gay pneumonia* (pneumonia homoseksualistów), *gay cancer* (rak homoseksualistów), w literaturze medycznej posługiwano się natomiast zaś skrótem GRID (*Gay Related Immunodeficiency Disease*) (Pecyna, 1999). Dziś w publikacjach na temat AIDS i HIV wskazuje się na związki ryzyka zakażenia z określonymi technikami i stylem współżycia, nie zaś z orientacją seksualną. Tym bardziej, że typowe dla kobiet o orientacji homoseksualnej kontakty oralne są traktowane jako najmniej niebezpieczne z punktu widzenia ryzyka zakażenia wirusem HIV: „ (...) najmniejsze zagrożenie AIDS występuje właśnie w grupie homoseksualnych kobiet. Technika ich wzajemnego kontaktowania się jest taka, że zasadniczo niebezpieczeństwo przeniesienia tego wirusa jest niewielkie.” (Gapik, 1984).

---

osiąganie satysfakcji seksualnej z partnerem tej samej płci. Ta orientacja seksualna dotyczy 4 - 6% populacji kobiet i mężczyzn. Obecnie nie jest traktowana jako choroba, patologia, ani dewiacja seksualna - takie jej rozpoznanie zostało usunięte z klasyfikacji chorób WHO (...) Poza tym autorzy podkreślają problem homoseksualizmu przejściowego w okresie dojrzewania, piszą też o trudnościach związanych z momentem ujawnienia nieakceptowanej społecznie tendencji: *„w rozwoju psychoseksualnym osób zorientowanych homoseksualnie największe problemy stwarza faza ujawnienia, która występuje około 14-15 roku życia i polega na odczuwaniu napięć wobec własnej orientacji w konfrontacji z heteroseksualną większością”* (Lew-Starowicz, Szczerba, 1995, s. 173-175).

Obecnie wśród publikacji popularnonaukowych, jak i pomocy dydaktycznych z zakresu edukacji seksualnej, zauważyć można zwrot w kierunku obiektywizmu i merytorycznego podejścia do kwestii homoseksualizmu. Uwarunkowane jest to po części walką środowisk lesbijsko-gejowskich o zwiększenie społecznej świadomości, a co za tym idzie, tolerancji. Dotyczy to nie tylko manifestacji, artykułów, wystąpień medialnych, ale także publikacji przełamujących stereotypy związane z homoseksualizmem. Przykładem może być „TĘCZOWY ELEMENTARZ” R. Biedronia, „FAKTY PRZECIWKO MITOM O LESBIJKACH I GEJACH”, oraz Raporty Lambdy i Kampanii Przeciw Homofobii (zob. bibliografia).

Stereotypowe postrzeganie homoseksualizmu odnaleźć można w wysyłanej do szkół publikacji – pomocy metodycznej zatytułowanej „PRZEMILCZANE PROBLEMY HOMOSEKSUALIZMU”. W tej wydanej przez Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Piotra Skargi broszurze homoseksualizm przedstawiany jest w sposób nie tylko przeczący stanowisku naukowemu, ale z wyraźnym negatywnym osądem. Przytaczane są badania świadczące o nabytym charakterze orientacji seksualnej (Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Piotra Skargi, s.11-15), o korelacji homoseksualizm-molestowanie seksualne, o nasilonej w populacji osób homoseksualnych tendencji do praktyk sadomasochistycznych, a nawet skłonności do „celowego zarażania swoich partnerów seksualnych” (wirusem HIV – przyp. E.F.) (ibidem, s. 52). Znaleźć tu można rozdział podejmujący tematykę estetycznych i zdrowotnych konsekwencji stosunków „charakterystycznych dla homoseksualistów” (seks oralny, odbytniczny, fekalny, sadomasochizm – s.20-24). Uwieńczeniem jest

---

fragment o wpływie owych stosunków na jakość i długość życia: „*średnia długość życia homoseksualistów sugeruje, że ich poczynania są dużo bardziej szkodliwe niż papierosy i tak samo niebezpieczne dla zdrowia jak narkotyki. (...) Homoseksualiści, to ludzie o odchylonej seksualności, biorący udział w niebezpiecznych dla zdrowia praktykach. Dla ich dobra oraz dla dobra osób zamierzających stosować takie zachowania, ważne jest, by ani nie promować ani nie legalizować takiego destrukcyjnego stylu życia*” (Ibidem, s. 25 -27).

PODUMOWANIE

Artykuł jest próbą analizy wybranych podręczników i publikacji z zakresu edukacji seksualnej pod względem rzetelności informacji na temat homoseksualizmu oraz uwidaczniających się przez ich pryzmat postaw. Istotne okazały się nie tylko prezentowane treści (ujęcie definicyjne, genetyczne, historyczne, statystyczne, oceniające), ale także forma i kontekst tego przekazu. Uogólniając, można dojść do konstatacji, że w zarekomendowanych przez MEN tekstach problematyka ta pojawia się wzmiankowo, nierzadko w rozdziałach dotyczących zaburzeń seksualnych (por. Król, 1996; Kwiek, Nowak, 1994), chorób wenerycznych, w tym AIDS (por. Grabowscy, 1999). Wiele z tych pozycji sugeruje poprawność i dopuszczalność tylko heteroseksualnych relacji, negując tym samym możliwość rozwoju miłości (a tym bardziej pożądania) między osobami tej samej płci. Spotkać można ukryte nakazy („*przebywania razem z osobą płci odmiennej*”) lub też bezpośrednie dyrektywne i potępiające stwierdzenia: „*pewne typy więzi mogą dać człowiekowi szczęście, którego inne związki nie dadzą. Chodzi o to, żebyś nie chciał spróbować...*” (Grabowscy, 1999a, s.117.) Pojawia się również sugestia, że poruszanie sprawy homoseksualizmu jest niepotrzebne, a nawet prowadzi do rozpowszechnienia (promocji?) owego „zaburzenia”: „*(...) Współcześnie zdarza się to coraz częściej. Sprzyja temu fakt, że homoseksualiści i lesbijki na Zachodzie stanowią coraz liczniejszą i coraz bardziej zaangażowaną grupę, tak że nawet politycy w kampaniach wyborczych często liczą się z nimi. Sposób zaspokajania popędu seksualnego przez te grupy wydaje się coraz bardziej naturalny, skoro tak publicznie się o nim mówi (...)*” (Grabowscy, 1999a, s.117).

Odchodząc od oceny prezentowanego w cytowanych publikacjach światopoglądu i teleologicznego aspektu realizowanych przy ich pomocy zajęć, warto zastanowić się nad ich wartością merytoryczną. Według ustaleń międzynarodowych właściwie prowadzona edukacja seksualna powinna wpływać na zmianę stosunku do mniejszości seksualnych. W programach edukacji seksualnej należy uwzględnić kwestię homoseksualizmu. Wielu młodych ludzi zadaje sobie pytania „czy jestem lesbijką, czy jestem gejem?”, dlatego tak ważne jest mówienie o tych sprawach. Zajęcia są też dobrą okazją do usuwania uprzedzeń w stosunku do osób o orientacji homoseksualnej. Miłość homoseksualna jest równie wartościowa, jak miłość między osobami tej samej płci (Lider, 1997). Publikacje będące podstawą nauczania przedmiotu „wychowanie do życia w rodzinie” powinny dążyć do ochrony i wzmacniania zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego (por. Gapik, Kasperek, 1998a; Izdebski, Ostrowska, 2003; Woynarowska, 2007)⁶. Należy w tym miejscu podkreślić, że WHO do głównych zadań promocji zdrowia seksualnego zalicza przeciwdziałanie wszelkim formom dyskryminacji, izolacji i segregacji mniejszości seksualnych (za: Kasperek, Piorunek, 2001). Jest to zalecenie aktualne nie tylko w obszarze działań edukacyjnych, ale przede wszystkim w płaszczyźnie naszego codziennego funkcjonowania i dotyczyć powinno tak mniejszości seksualnych, jak i mniejszości społecznych w ogóle.

BIBLIOGRAFIA

- Biedroń, R., Abramowicz, M. (2007). Polski system edukacji czyli promocja homofobii. W: KPH, Lambda. (2007). *Sytuacja osób biseksualnych i homoseksualnych w Polsce – raport za lata 2005 i 2006*. Warszawa

---

6

PROMOCJA ZDROWIA SEKSUALNEGO – główne cele wg WHO:

- kreowanie pozytywnych postaw wobec seksualności
  - przeciwdziałanie wszelkim formom dyskryminacji, izolacji i segregacji mniejszości seksualnych
  - dążenie do stworzenia regulacji prawnych gwarantujących dostępność do poradnictwa i terapii oraz likwidację dyskryminacji z powodu płci, orientacji seksualnej, niepełnosprawności czy stanu zdrowia (WHO, za: Gapik, Kasperek, 1998a; por. Kasperek, Piorunek; Woynarowska, 2007).
-

- Chomczyńska-Miliszkievicz, M. (1996). Modele szkolnej edukacji seksualnej. W: *Kwartalnik pedagogiczny*. Nr 3-4
  - Chomczyńska-Miliszkievicz, M. (2002). *Edukacja seksualna w społeczeństwie współczesnym*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
  - Dudziak, U. (1999). *Seksualność a polityka, od socjalizmu do liberalizmu*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek
  - Dulko, S., Imieliński, K. (1998). *Przekleństwo androgyne. Transseksualizm - mity i rzeczywistość*. Warszawa: PWN
  - Edukacja seksualna w szkole. Materiały Federacji Na Rzecz Kobiet i Planowania Rodziny. (1997). W: *Lider*. Nr 11
  - Gapik, L. (1984). Lesbijki są wśród nas. W: A. Haegenbarth (red.) *Wielka miłość i dewiacje*. Poznań: Ławica
  - Gapik, L. (1998). Patologia seksuologiczna. W: J. Rzepka (red.) *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*. Katowice: Agat
  - Gapik, L., Kasperek, E. (1998a). *Miejsce edukacji seksualnej w ogólnej koncepcji edukacji promującej zdrowie*. W: L. Gapik, (red.) *Postępy psychoterapii*. Tom 1. Poznań: Interfund
  - Gapik, L., Kasperek, E. (1998b). Edukacja promująca zdrowie - podstawy teoretyczne. W: *Studia Edukacyjne*. Nr 4. (69-85)
  - Gapik, L., (2004). Zaburzenia rozwoju i funkcjonowania seksualnego. Podstawy diagnostyki i terapii. W: M. Kościelska, B. Aouil (red.) *Człowiek niepełnosprawny. Rodzina i praca*. Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej
  - Godlewski, J. (1998). Typ zachowania seksualnego a ryzyko zakażenia AIDS. W: J. Rzepka (red.) *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*. Katowice: Agat
  - Hendler, L. (2005). Wybrane metody profilaktyki HIV/AIDS. W: M. Deptuła (red.) *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
  - Imieliński, K. (red.) (1985). *Seksuologia – zarys encyklopedyczny*. Warszawa: PWN
  - Izdebski, Z., Ostrowska A. (2003). *Seks po polsku. Zachowania seksualne jako element stylu życia Polaków*. Warszawa: MUZA
-

- Izdebski, Z., Walendzik, A. (2000). Psychospołeczne i medyczne aspekty epidemii HIV. W: Z. Izdebski, (red.) *Zachowania seksualne kobiet świadczących usługi seksualne, mężczyzn homoseksualnych i osób uzależnionych od narkotyków*. Zielona Góra: Oragon
  - Izdebski, Z. (2006). *Ryzykowna dekada. Seksualność Polaków w dobie HIV/AIDS*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego
  - Kasperek, E., Piorunek, M. (2001). Promocja zdrowia seksualnego w praktyce oświatowej. W: L. Gapik, A. Woźniak (red.) *Terapia w seksuologii. Zagadnienia wybrane*. Poznań: Interfund
  - Konieczny, G., Sokoluk, W. (2005). Niebezpieczeństwa można uniknąć. W: *Remedium*. Nr 10
  - Kozakiewicz, M. (1969). *U podstaw wychowania seksualnego*. Warszawa: PZWL.
  - Lew - Starowicz, Z. (1999). *Homoseksualizm*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
  - MEN (2001). *Biblioteczka reformy - Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu do życia w rodzinie – Zeszyty*. Warszawa
  - Obuchowska, I. Jaczewski, A. (2002). *Rozwój erotyczny*. Warszawa: Żak
  - Orzeczenie Trybunału Praw Człowieka w sprawie Kjeldsen przeciwko Danii. W: *Edukacja seksualna w szkole. Materiały Federacji Na Rzecz Kobiet i Planowania Rodziny*. (1997). W: *Lider*. Nr 11
  - Pauluk, D. (2005). *Modele ról kobiety w podręcznikach do wychowania seksualnego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
  - Pecyna, M. (1999). Psychologiczno-psychiatryczne powikłania w przebiegu HIV-AIDS. W: Pecyna, M. (red.) *Psychologia kliniczna w praktyce pedagogicznej*. Warszawa: Żak
  - Pużyński, S. (red.) (1993). *Leksykon psychiatrii*. Warszawa: PZWL
  - Turos, L. (2004). *Wychowawcze i kulturotwórcze funkcje rodziny*. Warszawa: WP
  - Tyszka, Z., Wachowiak, A. (1997). *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Rolniczej
-

- Tyszka, Z. (2001). Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa. W: T. Pilch, I. Leparczyk, (red.) *Pedagogika społeczna*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek
- Ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz U z 1993 roku, nr 17, poz. 78, art.4, poz.2)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego z dnia 15.02.1999 r. (DZ. U. NR 14, poz. 129)
- Rozporządzenie MEN w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawach programowych kształcenia ogólnego z dnia 12. 08.1999 r. (Dz. U. NR 67, poz.756)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U nr 14, poz. 129)
- Węgrzycka-Giluń, J. (2004). Zapobieganie HIV/AIDS w szkołach. W: *Remedium*. Nr 9,11/ 2005 Nr 2,5
- Woynarowska, B. (1995). Podstawy teoretyczne i strategia edukacji zdrowotnej w szkole. W: *Lider*. Nr 1
- Woynarowska, B., Szymańska, M., Mazur, J. (1999). *Wiedza i przekonania o HIV/AIDS. Zachowania seksualne*. Warszawa: Wydawnictwo UW
- Woynarowska, B. (2007). *Edukacja zdrowotna*. Warszawa: PWN

ANALIZOWANE PUBLIKACJE, PODRĘCZNIKI PROGRAMY:

- Bibby, C. (1962). przekł. Roźniatowski, T. *Wychowanie seksualne*. Warszawa: PZWL
- Biedroń, R. (2007). *Tęczowy elementarz czyli (prawie) wszystko co chcielibyście wiedzieć o gejach i lesbijkach*. Warszawa: Adpublic

- Brander, P., Keen, E., Lemineur, M. (red.) (2005). *Kompas - edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą*. Warszawa: SZANSA, CODN
- Grabowscy, M., W. (1999a). *Zanim wybierzesz – program*. Warszawa: Wyd. Szkolne PWN
- Grabowscy, M., W. (1999b). *Zanim wybierzesz – podręcznik*. Warszawa: Wyd. Szkolne PWN
- Jaczewski, A. (1989). *Wstęp do dorosłości*. Warszawa: WSiP
- Kosińska, E. (red.) (2002). *Wiedza o społeczeństwie - wokół nas - podręcznik*. Kraków: Rubikon
- Król, T. (red.) (1996). *Wędrując ku dorosłości*. Warszawa: AND
- Kwiek, M., Nowak, J. (1994). *Dorastanie do miłości*. Wrocław: Oficyna Współczesna
- Kozakiewicz, M., Lew - Starowicz, Z. (1987). *Przysposobienie do życia w rodzinie*. Warszawa: PZWL
- Kozakiewicz, M. (1979). *Zaproszenie do rozmowy*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ
- Lew-Starowicz, Z., Szczerba, K. (1995). *Nowoczesne wychowanie seksualne*. Warszawa: BGW
- Ostrowska, K., Ryś, M. (1997). *Przygotowanie do życia w rodzinie*. Warszawa: ADAM
- Sokoluk, W., Andziak, D., Trawińska, M. (1987). *Przysposobienie do życia w rodzinie*. Warszawa: WSiP
- Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Piotra Skargi. *Przemilczane problemy homoseksualizmu*. Kraków: 2006